

De reizende schrijver in de spiegel

Lut Missinne

Reizen om te schrijven of schrijven over reizen mag op het eerste gezicht een voor de hand liggende activiteit zijn, het is niet voor iedereen weggelegd. Toen in 1938 *Reisverhaal met allerhande afwijkende bespiegelingen over mensen en dingen, water en politiek, aardrijkskunde en liefde* van Ernest Claes was verschenen, beschreef een recensent dit probleem als een vicieuze cirkel: 'Met reisverhalen waarvoor nog zoo groote afzetmogelijkheden zijn ten onzent, zouden ze [*onze auteurs*] veel geld kunnen verdienen, maar om te reizen en dus de stof en de inspiratie voor reisverhalen te verzamelen... hebben ze 't geld niet'. De regel geldt: hoe verder van huis, hoe meer inspiratie:

als de kansen op voordeel te exploiteeren stof en scheppende inspiratie des te grooter zijn, naarmate de auteur ze verder van huis, in méér van ons verwijderde en verschillende gewesten kan gaan opdoen, dan vloeit daaruit vanzélft voort, dat hij ook méér geld nodig heeft om, op z'n Jules Verne'sch, zijn eerste geld te kunnen verdienen. Hoe jammer, als het toch pas op reis is, wijd uit z'n gewonen doen vandaangetrokken, door den weg van al zijn zintuigen nieuwe gewaarwordingen ondergaande, dat de letterkundige pas de volle maat van zijn krachten geven kan, talenten van opmerkingszin, van gevoelsreacties en van uitbeeldingskracht in zich ontdekt, die hij nauwelijks zelf in zich vermoed had! (Aug.M. 1938)

Wanneer deze gevoelens bij de schrijver tijdens de reis opborrelen, moet hij meteen naar pen en papier grijpen en zijn ervaringen ter plaatse en op 't ogenblik zelf neerpennen, 'aldus zijn dan menige magistrale bladzijden reisreportage, in rumoerige hotelhallen of daverende treincoupés geschreven, tot boekdeelen definitieve literatuur geworden'. 'Heet-van-de-pan' opschrijven, zo wordt nog aangeraden, niet uitstellen of oppotten voor thuis, want het 'wordt dan verschaald bier' (Claes 2009: 9).

Wie meent met het reisboek uit de voorbije eeuw vooral opgewekte lectuur en uitnodigende reistips te hebben verzameld, komt bedrogen uit, ook al bekijkt niet iedereen het reizen zo somber als P.H. Ritter:

We gaan op reis, nadat wij zijn uitgedacht. [...] wanneer wij uitgeput zijn en ontmoedigd en zonder veel vitaliteit, dan komt opeens het reisverlangen als een schijnbaar ac-

tieve drang maar die slechts lijdelijk ervaren brengt in ons omhoog. De reis zal de leege aandacht vullen, de reis zal in hare fictie van beweging een eindloozen levenstijd verbeelden, ze wekt de illusie van een levensverlenging door haren waan van afstand en van de openbaring van nieuwe onbekendheden. Ze reikt de phantasie van de verjeugding, maar al haar sportpetten en de bloemen die ze in ons knoops gat steekt vermogen ons de historie van ons leven, volgens Ibsen ‘ons lijk aan boord’, niet te ontnemen. De reis is het uitstel der gedachten aan het Einde [...]. (Ritter 1921: 52)

In vele reisverslagen komen de teleurstellingen en de problemen van het reizen aan de orde. Er zijn de ontgoochelingen over de bezochte plekken – ‘soms ook geeft de snelste spoortrein, het vrolijkste badplaatsje de teleurstelling dat alles toch niet zo ver en niet zo mooi is als men verwacht had’ (Van Schendel 1977: 443) – en de on-

Frederic Hugo d'Alesi (1849-1906): *L'Hiver à Nice*, lithographie

comfortabele reisomstandigheden. In de jaren twintig en dertig werd in grote mate met de trein gereisd, waardoor de gebroken assen en ruiten van de negentiende-eeuwse huurkoetsen grotendeels tot het verleden behoorden, maar ook een treinreis kon een beproeving zijn:

Het spoortreintje [...] was samengesteld uit zeer kleine, ongeriefelijke wagens, zeer laag en benauwd; het stond vaak stil en geen enkele reiziger, het hoofd buiten stekende, kon daar de reden van ontdekken. Men vond het onaangenaam. Buiten zongen de krekels en de lucht rook naar hooi. De banken waren zo smal dat men niet anders dan recht kon zitten en vooral bij een oponthoud voelde men hoe hard de wanden waren. (Van Schendel 1977: 457-8)

Voor sommigen reden te over om helemaal niet te vertrekken. Ter Braak liet zich door 'een zekere gemakzucht [...] op het beslissende moment' maar al te graag van al te avontuurlijke reisplannen afhouden: 'Mijn Den Doolaard-instincten leggen het af tegen mijn gehechtheid aan geciviliseerde hotels' (Ter Braak 1944: 13). Wie toch weg geraakte, kon getroffen worden door heimwee, zoals Virginie Loveling, die een reis naar haar Australische vrienden in 1899 vroegtijdig afbrak en na een maandenlange boottocht uiteindelijk slechts enkele weken ter bestemming bleef (Stynen 1997b). Maar zelfs tevreden reizigers konden bijzonder genieten van het thuiskomen, 'een der grootste genoeglijkheden van het op reis gaan,' vond Carry van Bruggen (Van Bruggen 1989: 32) en Ernest Claes schreef in 1937 in zijn dagboek: 'Thuis! Ik geloof dat mijn gelukkigste uren zijn: terug thuis te komen' (Claes/Vetter 2009: 11).

Naast logistieke of emotionele problemen met het reizen zelf – die auteurs natuurlijk ook ten bate van de lezer konden uitbuiten – maken auteurs zich vaak zorgen of de reis wel avontuurlijk, interessant en origineel genoeg zal zijn om de lezer aan te spreken. De Grand Tour had vroeger een sociale functie, die steunde op het principe van 'herkenning en erkenning'. Het doel was destijds niet om nieuwe reisdoelen te ontdekken, maar om de bekende culturele bezienswaardigheden te bezoeken en zich aldus sociale status te verwerven.

Reizigers in de twintigste eeuw daarentegen vragen zich af of ze zich wel ver genoeg van de platgetreden paden begeven en vooral of ze de gehate toeristen zullen kunnen vermijden. Vele auteurs profileren zichzelf dan ook als 'reiziger' en daarmee als antipode van de 'toerist'. Zulke typevoorbeelden van de antitoerist zijn Louis Couperus en Busken Huet. De antitoerist vermijdt in het buitenland zijn landgenoten, ergert zich aan hun onwetendheid, volgzaamheid en neiging tot adoratie en probeert zich als zelfstandig reiziger te onderscheiden van toeristen en landgenoten, wat meestal op hetzelfde neerkomt. Hoezeer deze attitude deel uitmaakt van het beeld van de auteur-reiziger, blijkt uit een uitspraak van Ter Braak, die net weer sociale distinctie zoekt door zich hiertegen af te zetten: 'ik heb niet eens den verischten afschuw van de Hollanders, die men in de geëxploiteerde toeristenlanden altijd tegenkomt' (Ter Braak 1944: 13). De opkomst van het toerisme – Kuyle noemt

het ‘een goddeloos en tergend bederf’ (Kuyler 1935: 12), Ritter spreekt van ‘geestelijk communisme’ (Ritter 1921: 1) – wordt door de antioerist gesitueerd in de negentiende eeuw. Dat zou het tijdperk zijn waarin het massatoerisme is ontstaan ten gevolge van de modernisering van verkeersmiddelen, de toename van vrije tijd en in reactie daarop van het type reiziger en antioerist. Zo ook schetst Van Schendel in ‘De zomerreis’ (1938) de evolutie van het ‘reizen ter ontspanning’ en beschrijft hij ironisch de ontwikkeling naar het toerisme in het Holland van de negentiende eeuw. Uit recent onderzoek naar de reiscultuur en reisbeleving van Nederlanders in de negentiende eeuw is echter gebleken dat de opvatting van de negentiende eeuw als dé periode waarin de reisactiviteiten dankzij allerlei technische ontwikkelingen opvallend toenamen, overdreven is en dat ‘Noord-Nederlanders in de negentiende eeuw niet veelvuldiger gingen reizen of althans niet meer dan voorheen over hun reizen gingen schrijven. Het aantal vrouwelijke en lager opgeleide (schrijvende) reizigers bleef klein, en voor de mannelijke elite bleek werk een centrale motivatie om te reizen’ (*Op reis in de negentiende eeuw* 2013: 262). De grote veranderingen kwamen er pas rond 1900, zoals onderzoek van bijna 2700 teksten voor Nederland over de negentiende eeuw aantoonde (Geurts 2013). Toch duikt bij auteurs in de eerste helft van de twintigste eeuw stevast het beeld op dat het massatoerisme en de opkomst van het verderfelijke species van de toerist in de voorafgaande eeuw te situeren zijn.

Schrijven over reizen tussen originaliteit en herkenbaarheid

Niet alleen in de stof, het reizen op zich, de bestemming en de reiservaringen kon een auteur-reiziger sociale distinctie zoeken, ook in het schrijven daarover zelf zochten auteurs een plek tussen originaliteit en herkenbaarheid. In het interbellum blijkt het genre van het reisverhaal vooral in Vlaanderen nog maar weinig beoefend te worden. In 1927 schreef Omer Wattez als Lid van de Koninklijke Academie voor Vlaamse Taal- en Letterkunde het volgende:

In het verslag van een der letterkundige staatsprijskampen werd er gewezen op onze Vlaamsche literatuur, die veel bundels gedichten, romans en novellen bezit, maar arm is aan reisbeschrijvingen, zooals in andere literaturen bestaan. Dat verslag toonde aan, als model, het beroemde werk van Goethe: *Italiänische Reise* en zette de Vlaamsche schrijvers aan ook dit genre te beoefenen. Enkele zulke werken zagen daarna het licht. Ik zal maar noemen *Over de Alpen* van Max Rooses, *In het Zuiderland* van Virginie Loveling. (Wattez 1927: 315)

Goethe stond model voor de Bildungsreiziger, die aan het subjectieve perspectief op de wereld de voorkeur gaf boven beschrijvingen van de majestueuze gebergten die hij op zijn reizen zag. Tien jaar later bleek het genre van het reisverhaal in Vlaanderen nog steeds een rariteit te zijn. In 1938 stond in de al eerder aangehaalde recensie

in *De Nieuwe Gazet*: ‘Aan reislectuur hebben we in onze taal nog lang geen overvloed. Lectuur vóór de reis wordt thans ook in ’t Nederlandsch druk geschreven, gemakkelijk te verteren kost voor in den trein. Minder nog lectuur *van* de reis. En zeker dan in Vlaamsch-België’ (Claes 2009: 9). *L’Indépendance*, dat rond dezelfde tijd kwam met een bespreking van de ‘Récit de voyage’ van Ernest Claes was dezelfde mening toegedaan: ‘ce genre de littérature est plus fréquent en d’autres langues qu’en flamand. [...] Sans doute les Flamands ont oublié quelque peu qu’ils furent naguère de grands pérégrins’ (Claes 2009: 10). Opvallend is dat men in Nederland daarentegen al in 1924 sprak van de ‘mode’ van het reisverhaal, zoals in *De Hollandsche Revue*: ‘In dezen tijd van internationaal toerisme is het “reisverhaal” weer in de mode gekomen. Dagbladen en periodieken zien zelden meer het licht zònder een reisverhaal’. Een situatie waarmee de recensent overigens niet gelukkig is. ‘Honderdmaal wordt een zelfde route beschreven en twee auteurs hoogstens weten iets nieuws te openbaren’, klaagt hij en wijst erop dat Couperus ‘grote dingen’ heeft gedaan op dit vlak en ook het *Reisdagboek* van Graaf Hermann Keyserling ziet hij als een goed voorbeeld (‘In en om grooter Nederland’ 1924). De aanleiding voor deze bespiegeling over het genre was de publicatie van een nieuw reisboek door de katholieke journalist L.J.M. Feber, die al eerder *In de schaduw der waringins* (1922) over zijn ervaringen op Java had gepubliceerd. De reisverslagen die in Nederland over Nederlands-Indië werden geproduceerd, zouden wel eens de reden kunnen zijn voor de ruimere bekendheid van het genre in het noorden.

Ook wordt er in dit stuk nog een tweede uitdaging voor de reisreporter genoemd. Niet alleen moet hij iets nieuws weten te vertellen, ‘maar in een reisverhaal iets zeggen, dat op hooger plan dan dat van vlotte journalistiek staat, is ontzaglijk moeilijk’ (*Hollandsche Revue* 1924: 569). Hij moet een evenwicht vinden tussen het artistieke en het journalistieke in: niet al te gekunsteld, zoals P.H. Ritter die zo ‘geaffecteerd’ schrijft ‘dat het genot bij het lezen ervan lang niet onverdeeld is’ (ibid.), maar ook niet te journalistiek, want dan komt het verwijt van te weinig artistieke kwaliteit. Zo noemde *De Maasbode* de schetsen van Van Schendel in *Avonturiers* ‘krullen van een schaaftank’, die waren afgefallen bij het timmeren aan het grote *Fregatschip Johanna Maria* (N. Jan 1936).

Autobiografie en reisverhaal

Men kan zich afvragen hoe auteurs met deze complexe status van reisverhalen omgaan en hoe ze zichzelf als schrijvende reizigers of reizende schrijvers zien, hoe ze naar buiten treden en welke plaats reisverhalen in hun werk krijgen. De positie van reisteksten in het oeuvre van een auteur is goed vergelijkbaar met die van autobiografische teksten. Ze zijn niet altijd geschreven met het oog op publicatie, maar die-

nen vaak als grondstof voor het werk en ondergaan daarbij een transformatie, ‘twee aggregatietoestanden van dezelfde stof’ zoals Den Doolaard dat noemde en zelf ook in de praktijk omzette (Olink 2011: 127). Ik wil aan de hand van een reisboek van Virginie Loveling (1836-1923), twee aspecten van de hierboven beschreven problematiek onderzoeken: (1) hoe het autobiografische reismateriaal in literair werk wordt opgenomen en hoe het zich daartoe verhoudt; (2) hoe de schrijfster zichzelf als reizigster in dit werk typeert.

Opgegroeid in een vrijzinnig, intellectueel en welstellend milieu, kreeg Virginie Loveling vrij vroeg de kans om te gaan reizen. Vanaf 1887 publiceert zij hierover met grote regelmaat reisnotities die werden opgenomen in *Nederlandsch Museum*, *Het Lees kabinet*, *Nederland*, *De Vlaamsche Gids*, *Het Zondagsblad* en *Groot-Nederland* (Stynen 1995: 125). Ze maakte tal van korte trips maar geregeld ook een langere reis. Loveling was niet zoals andere negentiende-eeuwse reizigers een avonturierster, die de rokken opschortte en in laarzen de rivieren overstak om nieuwe kikkersoorten te ontdekken (Bakker 2006). Evenmin was schrijven over reizen voor Loveling iets uitzonderlijks of iets eenmaligs, iets wat op latere leeftijd gebeurde, in een lange terugblik op het leven en op de plaats van het reizen daarin (Geurts 2013: 269). Ze beschikte over voldoende financiële middelen, over uitstekende contacten die haar konden introduceren en ze hoefde niet uit noodzaak of voor het werk te reizen, maar deed dit om vrienden of familie te bezoeken of te begeleiden, uit interesse, uit vermaak. Ze behoorde met andere woorden tot een reizigerselite.

In 1899 maakt Virginie Loveling de verste reis van haar leven; ze was toen 63 jaar oud. Aan boord van het stoomschip de *Karlsruhe* trok ze naar vrienden in Australië. Ze schreef daarover een verzameling kortere stukken, de *Stoombootindrukken*, die ze met mondjesmaat zou publiceren. Op reis had ze echter dermate heimwee dat ze de terugreis eerder aanvatte dan gepland en bij het begin van de terugreis leed ze aan ‘neurasthenie’ (Stynen 1997b: 63-65). In de *Stoombootindrukken* schrijft ze openhartig over haar geestelijke toestand en over haar gevoelens voor een scheepsarts, met wie ze na haar thuiskomst nog kort een correspondentie voerde. Deze autobiografische verslagen waren niet voor publicatie bestemd. Eén ervan, ‘Wachten’, draagt zelfs de (geschrapte) vermelding ‘Voor mij alleen geschreven. Niet uit te geven’ (Loveling 2003: 173).

Bijna vijftien jaar daarvoor had Loveling een reis gemaakt waarover ze wel wilde publiceren. In 1885-1886 trok ze in het gezelschap van haar vriendin Adèle Charlotte Fobe en haar tweede echtgenoot August de Deurwaerder naar Zuid-Frankrijk en daarna door Italië. Ze schreef daarover het meer dan 300 pagina’s dikke *Een Winter in het Zuiderland*, een literaire reisroman. Het boek werd aan haar vrienden opgedragen en verscheen met enkele platen bij Ad. Hoste in Gent in 1890.

Een Winter in het Zuiderland is duidelijk een boek dat is gebaseerd op een persoonlijke reiservaring, maar die tot literatuur is bewerkt. Deze verwerking van het

autobiografische reismateriaal in een gefictionaliseerde reisroman manifesteert zich op verschillende manieren, vooreerst in de vertelconstructie. Het hoofdpersonage, dat duidelijk een alter ego van Virginie Loveling is, heet Livie Lane. Loveling wil zich hiermee duidelijk van haar persoonlijke ervaringen distantieëren door fictionalisering via een hij/zij-verteller. Maar herhaaldelijk duikt er in de tekst ook een ‘ik’ op. Dat gebeurt voor het eerst in een beschrijving van de begroeiing rond Avignon, waar het gezelschap olijfbomen ziet met ‘kleine tronken als *onze* wilgen, wat meer gesplitst van stam en grooter van blad maar magerder bebladerd. Hele velden zijn er mede beplant; *ik* zeg velden, want zij gelijken op geene bosschen’ [mijn curs] (Loveling 2003: 15). Deze ik-passages zou men kunnen zien als manifestaties van een extradiëgetische verteller, die echter in deze vorm geen enkele verdere functie krijgt en slechts hier en daar opduikt in het verhaal. Door hun ongemotiveerd voorkomen verraden deze passages de achterliggende persoonlijke reisnotities van Virginie Loveling. Er zijn minstens zes soortgelijke voorbeelden in de tekst te vinden, zoals ook in een gesprek dat het hoofdpersonage Livie hoort: “‘Geloof gij alles, wat de mannen zeggen?’ had Livie hem eens, *ik weet niet meer* bij welke gelegenheid van twijfel over oprechtheid, aan mistress Sherlock hooren vragen” (Loveling 2003: 171).

Ook in de weergave van het tijdsverloop en het gebruik van werkwoordtempa wordt duidelijk hoe het autobiografische materiaal tot een narratieve structuur is verwerkt. Net als autobiografieën proberen immers ook reisverhalen een ‘mishmash of impressions’ in een coherent verhaal om te zetten (Holland/Huggan 1998: 14). Barbara Korte (2008) pleit voor onderzoek naar de diverse manieren waarop temporaliteit in reisliteratuur vorm krijgt. Ze beperkt die niet tot tijd en tijdservaringen als thema, maar kijkt ook naar de ‘temporality of the (narrative) text as such’: ze pleit met andere woorden voor onderzoek van temporaliteit niet alleen op het vlak van de *narrated*, maar ook van de *narration*. In de tekst van Loveling wordt de hele vertelde periode al aan het begin in het tijdsperspectief van het verhaal meegenomen, wanneer ze schrijft: ‘Met vertrouwen in elkaar werd de reis ondernomen, met verhoogde vriendschap voor elkander werd na maanden de terugkeer aangegaan’ (Loveling 2003: 6). Of even verder in een commentaar: ‘welke schone beloften behelsden niet die woorden *Lyon-Méditerranée!* Beloften van gouden appels, verwezenlijking van gouden dromen! Zij schijnen nog schooner nu zij voorbij zijn dan als zij nog te komen waren’ (Loveling 2003: 7). Maar evenzeer zijn er dagboek-achtige passages in het presens: ‘Te Dijon en Lyon was het zeer koud. Hier is het nog erger, ook brandt er een groot vuur in de schouw’ (Loveling 2003: 15).

Op het niveau van het vertelde verhaal (*narrated*) wijst Korte op het fenomeen van de *selective temporality*: een vorm van temporaliteit die in het vertelde zelf vast te stellen is – men kan nu eenmaal niet voortdurend alles opschrijven en moet bijgevolg selecteren – maar die ook in vertelcommentaar terug te vinden is, bijvoorbeeld in opmerkingen over de omstandigheden van het reizen. Zo reflecteert Livie over

de willekeur van de door haar geselecteerde indrukken: ‘Des avonds schreef Livie de indrukken van den dag op, zonder nadenken, zonder keuze, zooals de woorden haar in de pen kwamen. Bij het toevallig herlezen van een blad, vroeg zij zich soms met verwondering af, waarom zij dat beeld uit een museum, die schilderij uit eene verzameling vermeld en andere [...] vergeten had’ (Loving 2003: 248-9). Haar reisgezellin, Mevr. De Poortere, denkt hier mee over na en besluit: ‘De menschenlijke geest is in een museum als eene bij, die in eenen tuin vrij rondvliegend, niet altijd de sierlijkste bloemen uitkiest...’ (Loving 2003: 250).

Een tweede aspect betreft de tijdservaring of -beleving, de *experience of time*. Persoonlijke tijdservaringen (*subjective time*) kunnen erg verschillen, niet alleen van cultuur tot cultuur, maar ook van individu tot individu en reizigers kunnen geconfronteerd worden met voorstellingen van *objective time* en *social time*. Dit laatste kan bijvoorbeeld tot uiting komen bij reizigers die zich de luxe kunnen permitteren om op reis los van tijdschema’s te kunnen leven in tegenstelling tot wie voor het werk moet reizen. *Een Winter in het Zuiderland* biedt een mooi voorbeeld van een dergelijke subjectieve tijdservaring. Op een nieuwjaarsavond, die Livie in Rome doorbrengt, vraagt ze zich af ‘in de heropgewekte voorstelling van dien nauw vervlogen, en toch reeds zoo ver liggenden tijd...’ wat haar wens zou kunnen zijn aangaande Mister Fairban, een Engelsman die ze in Nice had ontmoet en die een meer dan doorsneebelangstelling voor haar had laten blijken (Loving 2003: 238).¹ Over de tijdservaring op reis in Italië spreekt Loving in termen van een levensverloop. Wanneer een reisgenote die ze nog uit Nice kent haar vraagt of ze intussen al nieuwe kennissen heeft ontmoet, antwoordt Livie: ‘ik was in den rouw [...] [v]oor u en al degenen, welke te Nizza gebleven zijn’ (Loving 2003: 236). Ze merkt hoe ‘al het gebeurde was verduisterd, heel het pensionsleven [*in Nice*] lag in een verren nevel gehuld. Het was de afstand niet, maar het belangwekkende van het later gekomene, dat als het ware de verwijdering en den verlopen tijd uitrekte: er lag te veel tusschen dat alles en haar’ (Loving 2003: 236). Het zijn de indrukken van de nieuwe ruimtes, het Campo Santo van Genua, het Capitool, de musea van het Vaticaan, die haar tijdservaring in de war sturen en het nog nabije zo veraf laten lijken. De persoonlijke, subjectieve ervaringen domineren deze stukken van het reisboek.

Zelfpresentatie

Ook de zelfpresentatie van reisauteurs kan interessant onderzoek opleveren, zoals Holland & Huggan aangeven (Holland/Huggan 1998). Soms stellen ze zich ironisch voor of in de vorm van een zelfparodie. Claes geeft zijn reiservaringen al door de titel een relativerende en licht ironische toon: *Reisverhaal met allerlei afwijkende bespiegelingen over menschen en dingen, water en politiek, aardrijkskunde en liefde*.

Reisschrijvers stellen zichzelf soms voor als flauwe afkooksels van hun voorgangers, maar ook als excentriekelingen, soms koel en gedistantieerd en soms neemt een reisauteur in een werk diverse rollen op zich: die van de leraar, de opvoeder, de levensgenieter, het verwonderde kind, enzovoort. Livie presenteert zichzelf al vanaf de eerste zin van het boek als een aparte, spontane reizigster. Op de vraag van haar vrienden of ze die winter mee wil gaan naar het Zuiderland, naar Nice, antwoordt ze ‘neen’, om al snel terwille van de vriendschap toch toe te stemmen. Dat doet ze echter niet vanuit een algemene, toeristische interesse, niet in het spoor van de Baedeker (Loveling 2003: 16), niet ‘– zoals iedereen doet – om het merkwaardigste van een streek te zoeken’, maar uit ‘het verlangen en de nieuwsgierigheid’ om te zien hoe de wilde bergstroom de Durance in Frankrijk, ondanks de miljoenen francs van de Staat, toch steeds weer wist te ontsnappen (Loveling 2003: 6), een verlangen dat overigens heerlijk ontgoocheld wordt, wanneer ze bij de Durance aankomen: ‘breed, ondiep, vol keien en stenen’ (Loveling 2003: 14).

Livies interesse geldt in het bijzonder de menselijke invloed op het landschap, ze staat open voor nieuwe ontmoetingen en frisse gesprekspartners. Ze presenteert zich nadrukkelijk niet als een kunstkenner – zoals Couperus of Rooses over Italië – en drukt haar twijfel uit over haar eigen indrukken en kennis van de schilderkunst. Na een bezoek aan het Uffizi wil ze geen enkel schilderij noemen, ‘o neen, neen, ik wil er geene noemen, want ik ben niet bevoegd en het valt niet in mijn plan om schilderijen te bespreken, en den indruk, dien ik bij het zien onderging, vertolken, ware onmogelijk...’ (Loveling 2003: 292).

Hoe zeer ze zich op het vlak van de kunstschaten onthoudt van commentaar, des te meer schrijft ze over de mensen die ze ontmoet en voor haar reisgenoten. Het eerste deel van het boek, over Nice, speelt zich dan ook grotendeels af in het pension tussen de gasten. Het internationale gezelschap van het *Pension Cosmopolite*, bestaande uit Engelsen, Australiërs, Amerikanen, Oostenrijkers, Pruisen, een Zweed, een Deen, een Italiaanse en een paar Russen (Loveling 2003: 56), lijkt haar bijzonder interessant. Livie ‘was verlekkerd op het gemeenschappelijk verkeer met al deze verschillende bewoners van de aardbodem’ terwijl dit haar vrienden net afschrikt (Loveling 2003: 56). Settings van reisverhalen tonen vaak een exemplarische sociale constructie. Het hotel fungeert als een microcosmos, het verblijf in het pension als metafoor voor het leven.² De gezamenlijke eettafel is de plek waar de internationale gewoontes naar boven komen, de conversaties en politieke discussies hoogtij vieren. De ontmoetingen op reis zijn als een verdichting van het leven: ‘Men hecht zich op reis zoo ras hoewel oppervlakkig aan sommigen dergenen, met wie het toeval ons samenbrengt’, (Loveling 2003: 69) filosofeert Livie en ze betreurt steeds het afscheid: ‘Het aanstaande vertrek van hen, die wellicht na een tijdelijk oponthoud voor eeuwig het oord verlaten, waar hun hart wortel heeft geschoten in het hart van hen, die zij er hebben ontmoet, en welker levenswegen te zeer uiteenlopen van die der blijvenden

om ze nog ooit weer te zien, bezit iets bijzonder aangrijpends' (Loving 2003: 164).

In haar rol als schrijfster treedt Livie zelfverzekerd op en verdedigt ze haar visie op het schrijverschap in een gesprek met een excentrieke Amerikaanse schrijfster, Mrs. Fuchs. Terwijl Fuchs haar tracht te overtuigen van een mercantiele ingesteldheid tegenover literatuur – men moet de smaak van het publiek volgen en aldus trachten te verdienen – verdedigt Livie dat de schrijver door zijn onderwerp beheerst moet worden: 'dat zijne pen als het ware door eene onbekende macht bestuurd wordt' (Loving 2003: 116). 'Terwijl hij schrijft', zo gaat ze verder, 'vergeet hij zijn publiek: deszelfs goed- of afkeuring houdt hem niet bezig' (Loving 2003: 116).

Loving heeft in haar reisroman *Een Winter in het Zuiderland* van de gelegenheid gebruik gemaakt om haar eigen opvattingen over het schrijven van literatuur aan de lezer te presenteren en tevens zichzelf als reiziger én auteur te typeren. Ze hanteert daarbij typische strategieën van reisauteurs. Het materiaal wordt in mindere of meerdere mate fictionaliseerd en verwerkt tot een narratief verhaal. De verteller kan daarbij als ik-verteller optreden, zoals gebeurt bij Claes, Couperus of Van Schendel, maar evenzeer als een hij/zij-personage, zoals bij Van Looy of Loving. Ook het type reiziger waarmee de auteur zich identificeert, kan erg verschillen: zo profileert Couperus zich gaarne als kunstkenner en museumbezoeker, Van Schendel als de melancholieke reiziger, Kuyle wil vooral een anti-toerist zijn, Ter Braak een ironisch commentator, terwijl Loving zich in haar reisteksten als empathische maar standbewuste dame laat kennen.

Reisliteratuur vertoont aldus in meerdere opzichten parallelen met autobiografische literatuur. Niet alleen categorieën als temporaliteit op het vlak van thematiek én discours spelen in beide genres een belangrijke rol, maar ook het geconstrueerde zelfbeeld, zowel als reiziger, als verteller én als schrijver is een eigenschap van beide genres dat een eigen licht werpt op het gehele oeuvre van een auteur.

Geraadpleegde literatuur

- Aug.M. 1938 – Aug. M.: 'Nieuw Vlaamsch Werk. Reislectuur van Ernest Claes. Naar het Pencongres in Brazilië'. In: *De Nieuwe Gazet*, 7 december 1938 [Claes/Vetter 2009: 9].
- Bakker 2006 – Esther Bakker: *Historische reisverhalen van Nederlandse vrouwen*. Amsterdam, 2006.
- Ter Braak 1944 – Menno ter Braak: *Reinaert op reis* (illegale uitgave). s.l., [1944].
- Brister 2014 – Lori Brister: 'The Precise and the Subjective. The Guidebook Industry and Women's Travel Writing in Late Nineteenth-Century Europa and North Africa'. In: Clare Broome Saunders (ed.): *Women, Travel Writing, and Truth*. New York, 2014, p. 61 – 76.
- Van Bruggen 1989 – Carry van Bruggen: *Tirol. Reisimpressies*. Schoorl, 1989 [1926¹].
- Claes 1938 – Ernest Claes: *Reisverhaal met allerhande afwijkende bespiegelingen over menschen en dingen, water en politiek, aardrijkskunde en liefde*. Amsterdam, 1938.

- Claes/Vetter 2009 – Ernest Claes en Stephanie Vetter: *Reisherinneringen*. Leuven, 2009.
- Couperus 1990 – Louis Couperus: *Van en over alles en iedereen*. Utrecht/Antwerpen, 1990.
- Geurts 2013 – Anna Geurts, ‘Reizen en schrijven door Noord-Nederlanders: een overzicht’. In: *De Negentiende eeuw. Themanummer, Op reis in de negentiende eeuw* 37 (2013) 4, p. 264-288.
- Holland/Huggan 1998 – Patrick Holland and Graham Huggan: *Tourists with Typewriters: Critical Reflections on Contemporary Travel Writing*. Ann Arbor, 1998.
- ‘In en om grooter Nederland’ 1924 – [Anoniem]: ‘In en om grooter Nederland. Indië in de literatuur’. In: *De Hollandsche Revue* 29 (1924) 12, p. 569-574.
- Korte 2008 – Barbara Korte: ‘Chrono-Types: Notes on Forms of Time in the Travelogue’. In: John Zilcosky (ed.): *Writing Travel: The Poetics and Politics of the Modern Journey*. Toronto 2008, p. 25-53.
- Kuyle 1935 – Albert Kuyle: *Het land van de dorst*. Hilversum, 1935.
- Loveling 2003 – Virginie Loveling: *Stoombootindrukken* [uitgegeven door A. M. Musschoot]. In: *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap* 19 (2003), p. 145-174.
- Missinne 2014 – Lut Missinne: ‘De reiziger, de schilder en de schrijver. Reisboeken van Jacobus van Looy’. In: *Nederlandse Letterkunde* 19 (2014) 4, p. 229-249.
- Op reis in de negentiende eeuw* 2013 – *De Negentiende Eeuw. Themanummer, Op reis in de negentiende eeuw* 37 (2013) 4.
- N. Jan 1936 – [Jan van Nijlen (?)]: Verhalen van avontuur. In: *De Maasbode*, 11 juli 1936.
- Olink 2011 – Hans Olink: *Dronken van het leven. A. den Doolaard zwerfver, schrijver, journalist*. Amsterdam, 2011.
- Ritter 1921 – P.H. Ritter: *De kunst van het reizen*. Arnhem, 1921.
- Van Schendel 1977 – Arthur van Schendel: *Verzameld werk* 5. Amsterdam, 1977.
- Stynen 1995 – Ludo Stynen: ‘Virginie Loveling in de spiegel van haar reisnotities’. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (1995) 1, p. 123-142.
- Stynen 1996 – Ludo Stynen: ‘Duitsland, zomer 1918: de laatste reis van Virginie Loveling’. In: *Restant* 23 (1996) 1-2, p. 218-223.
- Stynen 1997 – Ludo Stynen: *Rosalie en Virginie. Leven en werk van de gezusters Loveling*. Tiel, 1997.
- Stynen 1997b – Ludo Stynen: ‘Virginie Lovelings onvergetelijke stoombootvriendschappen’. In: *Restant* 23 (1997) 3-4, p. 61-79.
- Tys 1938 – A. Tys: ‘“Récit de voyage” de Ernest Claes comprenant diverses digressions sur les choses, les hommes, l’eau, la politique, la géographie, l’amour.’ In: *L’Indépendance*, 29 december 1938 [Claes 2009: 10].
- Wattez 1927 – Omer Wattez: ‘Vlaamsche schrijvers na 1830, reizigers naar het Noorden’. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1927), p. 315-351.

